

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№66

(19103)

2018 чылдың
июнь 5
вторник

Хүннүн үнери — 03:50
Ажары — 21:07
Хүн дурту — 17:17

Садар өртээ хостуг 12+

Чедишкиннер

ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ ЮНИШЕЙДЖИ

Тренери Александр Чадамба, чемпион Павел Сагды, тренери Алибек Хомушкун.

ПАВЕЛ САГДЫ РОССИЯ ЧЕМПИОНУ

Республиканың "Олимп" олимпийчи курлавырлар спорт школының сургуулдары Россия бол делегей чергелиг хостуг хүреш, дзюдо, кикбоксинг маргылдааларга шаңналдыг черлер алыры чыл болган. Бо удаа Россия гелиг хостуг хүреш маргылдааларга база ук школаның сургуулдары шаңналдыг черлерге төлөптүг болган.

сителинде 18 хар чедир элээди оолдар аразына Россияның хостуг хүреш маргылдаалар болуп эрткен. Бистиң республикадан 15 мөге база 2 делегей чергелиг шийткелчилер М. Ооржак биле М. Санаа база 6 тренер киришкен.

Түннелинде 45 килдиг мөгелер аразына олимпийчи курлавырлар спорт школындан Павел Сагды (тренерлери А. Ломбу, А. Чадамба, А. Хомушкун) бирги чер дээш дагестан мөге Магомедтагир Ханиевти октааш, чемпион атка төлөптүг болган.

Павел Сагды Эрзин кожуундан. Ол ам июнь 2-8 хүннеринде Хорватияга делегей чемпионатына киржири-биле белеткенип эгелзэн.

Альберт Күжүгет биле Ачылыг Маады 3-кү шаңналдыг черлерге киргеш, Россияның чыынды командазының кежигүннери болган.

Аныяк мөгелерге база тренерлеринге чедишкиннерни күзедивис.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Хүннүн медээлери

КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ ДЕПУТАДЫ КЕЛГЕШ...

Кызыл хоорайга июнь 3-те болган баш бурунгаар соңгулдалар хүнүнге регион килдизиниң белеткелин хынаар сорулга-биле РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты, "Чаңгыс демниг Россия" партияның Тывада салбырының күүсекчи комитетиниң удуртукчузу Елена Ховалыг кылып чоруткан ажилдарының дугайында илеткелди кылган. Илеткелди дыңнааш, бедик деңгелде белеткелди дээш тус черниң ажилына Виктор Зубарев эки үнелелди берген.

Виктор Зубарев регионалдыг оргкомитеттиң кежигүннери-биле белеткел ажилдарының дугайында хуралды эрттирген. Аңаа "Чаңгыс демниг Россия" партияның Тывада салбырының күүсекчи комитетиниң удуртукчузу Елена Ховалыг кылып чоруткан ажилдарының дугайында илеткелди кылган. Илеткелди дыңнааш, бедик деңгелде белеткелди дээш тус черниң ажилына Виктор Зубарев эки үнелелди берген.

РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты Виктор Зубарев Кызылда Национал паркка болгаш Аныяктар сесерлиинге барган. "Таарымчалыг хоорай" федералдыг төлөвилелдин программасы-биле бо ийи сесерликте ийи дугаар чыл улуг септелге ажилдарын чорудуп турар. Бо чылын сесерликтерниң бирээзинге аңгы-аңгы төлөвилелдер эрттиретыва кидис өгнү тигериниң, фонтанны чаартырының дугайында "Таарымчалыг хоорай" федералдыг төлөвилелдин Тывада координатору Дина Оюн база Национал парктан директору Айдыс Ооржак чугаалаан.

ИЕ-ЧАШ КАПИТАЛЫНГА 11 МИЛЛИОН

Тывага 2018 чылда 11 250,0 муң рубль акша ие-чаш капиталына көрдүнгөн. 5 ай иштинде 68 дилег билдиришкени кирген. Оларның 63-үнүн дилээ хандыг-тыгган. Ниитизи-биле 3050,0 муң рубль акша чарыгдаттына берген. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер күрүнеден алган деткимче акша-хөреңгизин тудуг болгаш чурттап оран бажыңнарының септелгезинче кирип турар.

2011 чылда хүлээп алган ТР-ниң хоойлузунга үндөзилээш, 2012 чылдың январь 1 соонда беш дугаар уруун бажан азы беш дугаары кылдыр уругларны азырап алган иелер күрүнеден 50 муң рубль акшаны деткимчеге алыр. Азырап алганы уруглар Россияның хамаатылары болуру чугула. Олар Россияның хамаатылары болур база Тываның девискээринге чурттаар ужурлуг.

ТР-ниң өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилел 2013 чылдан бо чылдың май айга чедир 1237 билдиришкенин хүлээп алгаш, 1000 сертификатты тывыскан. 615 өг-бүлө күрүне деткимчезин долзуу-биле алган. Ынаар 32 050,0 муң рубль чарыгдаттыгган. Күрүнеден алган деткимче акша колдуунда чурттаар оран-сава септелгезинче кирип турар.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

«Шын» солунуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчан «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың чочок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, кичилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
30 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
30 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солуну
үезинде чагыдып номчуңар!

Чагыдылга-2018

Төлевилелдин 2016-2017 чылда түннелдери: чаа 208 тараачын (аажыл-агыйлар тургустунган; көдзө суларда ажыл чок 663 кижини ажы хаара туткан (30 хар чедир назыйла аныктар доктаамал ажылда); аажыл-агыйның ажылгал чок чыт ниитизи-биле 27719,0 га шөлдерин дөбелчиирлерже киирген; көдзө черлер 7500 дөрбелчин метр чуртталга шөл туткан; төлевилел киржикилеринин аажы-төлүн уруглар садтарында турган; 2017 чылда 2,4 млн. рубль түнүндүгүлөр болгаш камгаладылга дөбө-вырларын төлзэн.

Шериг авточарыш-2018»

ТЫВАДА ТЕРГИИННЕРНИҢ ТЕРГИИННЕРИ

Июнь 3-те Арат шөлүгө «Шериг авточарыш-2018» бүгү-российжи маргылдааның байырлыг ажыдышкын эрткен. Дуртсыны согун дег шериглер чыскаалыпкан. Аңаа Кызылда 55-ки тускай мото-адыгжы (даг) бригаданың дайынчылары, «Дайынчы акы-дүмалышкы чорук» хөйиити организациясының тывада салбырының кежигүннери, Кызыл хоорайда адет училищениң курсантылары, юнармейжилер дээш өскелер-даа киришкен.

улуг чоргаарал. Республиканың чурттакчыларына, ылаңгыя келир үениң камгалакчылары болур оолдарга шериг авточарыжы онза болушкун. Чурттуң Чепсектиг күштериниң күчү-күжүн болгаш солдаттарының арга-дуржулгазын чурттакчы чон ийи караа-биле көөр аргалыг. Ол дээш Россияның Маадыры, Камгалал сайыды, чаңгыс чер-чурттууус Сергей Шойгуга өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

Тывалар шериг хүлээлгезинге, дайынчы алдарга, акы-дүмалышкы чорукка онза ха-

рыш-2018» бүгү-российжи маргылдааның стартын берип тур бис. Мында бистиң эгээртинмес төрзүн чуртувустуң шериг округтарындан шилиттинген тергийн дээн шилиндек экипажтары келген. Тываның төнчү чок делгемнеринге олар билиг-мергежилиниң деңгелин көргүзөр.

«Кара-Хаак» дагылыг полигонда ниити хемчээли 142 километр орукту туткан. Аңаа шериг автомобиль техниказының күчү-күжүн көргүзөр бис. Киржикчи бүрүзү километр бүрүзүгө арга-дуржулгазын, чаныш-сыныш чок чоруун көргүзүп, тергийн шериг чолаачы

Байырлыг ажыдышкын үезинде.

автомобильдерин башкаар талазы-биле тулган экипаж маргылдааның түңнелинде илереитинер. Тиелекчилер командазы делегей турниринге Россияны төлээлээр.

Бүгү-российжи «Шериг авточарыш-2018» маргылдааның киржикчилеринге айыыл чок орукту, чедишкннерни, а көрүкчүлерге уттундурбас чырык сактышкыннарны күзедим. Тергийн команда тиелезинем!

Шериг авточарыштың кол судьязының оралакчызы Сергей Чертков-биле байырлыг чыскаал соонда чугаалаштым:

— Бүгү-российжи чаада Төп, Мурнуу, Барыын база Чөөн шериг округтарындан, Соңгу флоттан база Агаар-десант шериглеринден шупту 6 команда киржир. Маргылдаага 90 шериглер киржир. Бо хүн шериг авточарыштың старты байырлыг байдалга эгеледи.

«Шериг авточарыштың» чуруму дыка шыңгы. Чижээ,

звес. Бир звес чарыш үезинде автомашина үрели бээр болза, команданың кежигүннери дузалажып, септеп алыр. Ынчан олар үезин чидирип ап болур. Чарыш үезинде машинаның дүргенин улгаттырар болза, торгаалга онаар. Экипажтың түңнелин чүгле финишке тодарадыр. Маргылдааның тургускан чурумун, сорулгаларын шыңгы сагаан команда тиелекчи болур. «От» чадазынга «Тигр» куяк автомобильдер киржир. Аңаа киржикчилер үе сагыырындан аңгыда, кара адарынга часпас болур ужурлуг.

2017 чылда маргылдаа чурттуң үш регионнары Волгоград, Астрахань областарга база Калмык Республикага хары угда эрткен. Ынчан Мурнуу шериг округунуң командазы тиелзэн.

Шериг авточарыжының киржикчилеринге Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада Кызыгаар эргелелиниң «Кызыгааржы» ансамбли, Тываның улустуң хөөмейжизи Бады-Доржу Ондар, Тываның «Саян» күрүне ансамбли болгаш өскелер-даа солун концертти бараалгаткан.

Шериг техниказының делгезин, боо-чепсекти чыылган чон сонугурап көргөн. Оолдар, уруглар шериг автомашиналарны үлөп, тураскаал кылдыр тырттыржып алган соонда, солдат кадыкты амзааннар.

T-72 танкыны РЭМ-КЛ септээшкн-эвакуация машиназынче чүдүрүп турда, чон хөйү-биле чыгып келген. Танкыны машина кырынче чүдүрерде, илчирбелг дугуйларының адаанга ыяш манзалары салып алыр болду. Үрдаа болбаанда арга-дуржулга-лыг шериг чолаачыларның ачызында септээшкн-эвакуация машиназының кырынче танк үне халды берди. Байырлалдың машина чүдүрер кеззэн оолдар улуг сонугурагал-биле көрүп, танкыны чүдүрүптерге, адыш часкаашкыннары-биле деткип турду.

«Шериг авточарыштың» кол сорулгазы — тускай транспорт аймаан база шериг автомобиль техниказын башкаарына экипажтың хуу составының мергежилин бедидери; чолаачыларның туруштуг, ииштирилг, дидим, тускайлаң болгаш эгелекчи мөзү-бүдүжүн хевирлеп, билиг-мергежилиниң деңгелин бедидери; амгы үениң шериг техниказын көргүзери.

2018 чылдың «Шериг авточарыш» маргылдаазын генерал-полковник Алексей Семенович Бурдейныйга (1908 — 1987 чч.) тураскааткан.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Чыскаал.

ызылда 55-ки тускай мото-адыгжы (даг) бригаданың ийи хайгылының солдаттарының дайынчы көргүзүп турганнарың сонугурагалын турган. Шериг авточарыжының күштүг автомашиналарын алгадып, экипажтарның хуу авын таныштырган соонда, тты берген.

өп шериг округунуң оркестр Россия биле Тываның ыдыкларын күүсеткен соонда, аның Баштыңы Шолбан-оолдун мурнундан ооң акчызы Аяс Чудаан-оол сөс айыр чедирген:

Шериг авточарыштың кирчилерин хүндүлээчел Тыва тендилеп тур! Бүгү-армейжи маргылдааның тергийн коман-дасы мында чыгып келген. Дыг бедик деңгелдиг хемчег да бир дугаар эртип турары

маарылгалыг чон. Шаг-төөгүдөн бээр бистиң өгбелеривисти зрес-дидим, кашпагай дайынчылар кылдыр үнелээр турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде тыва эки турачылар, аъттыг шеригжилер, танкистер, ужудукчулар зрес-дидим, чайгылыш чок чоруу-биле онза ылгалып, маадырлыг чоруун көргүскен. Ада-өгбелеривис биске Ада-чуртка болгаш төрзүн черинге ынак болурунун үнелеп четпес чагыын арттырган.

Шериг авточарыш Тывага муң-муң мөгейкичлерлиг апаар дээрзинге бүзүрөп, команда бүрүзүгө чедишкннерни күзеп тур мен.

Төп шериг округунуң командылакчызы, генерал-лейтенант Александр Лалин чыылган чонга байыр чедирген:

— Бо хүн «Шериг авточа-

Автоматтың солунун!

деп бедик атты бадыткаар.

Маргылдааның бүгү армейжи чадазынга тускай болгаш чүк

Старт эгелзэн.

Республика чергелиг мөөрей

АЙЫРАҢ-КААС ЧЕЧЕКТЕР ДЕГ

• Репортаж

Ачалары, даайлары, акылары-биле кады самнап турар бичии уругларның көрүкчүлөр мурнунга алдынып шыдаар, дидим деп чүвезин канчаар ону. Уруглар камгалалының чиге хүнүнде республиканың Улусчу чогаадылга төвүнге ырак-чоок суурлардан айыраң-каас чечектер дег бичии даңгыналар чыгып, "Дюймовочка" мөөрейинге киришкенер. Мында кожуун чергелиг чадага тиелзэн уруглар төлээлзэн.

Республика чергелиг мөөрейге бичии даңгыналар узун-тынышка, самнаарыңа маргышкан болгаш "Мээң ынак чечектерим" деп даалганы шииткекчилерге база көрүкчүлөргө дидими-биле көргүстүлөр. Бичиизинден эгелеп бо хире улуг мөөрейге белеткенип алганы-даа, киржип турары-даа шыырак чорду. Баштайгы даалгазы узун-тынышты Өвүрнүң төлээзи Янчена Донгак тура дүшпейн, чаңгыс тыныш-биле чугаалады. Өске-даа уругларның сөс-домаа дорт болгаш тодаргай болду. Шупту дыка кызымаккайы-биле күүсеттилер. Дараазында «Мээң маадырым» деп даалганы боттарының кырган-ачазы, кырган-авазы, угбаларының дугайында видеодамчыштыр таныштырып турары, ылаңгыя Ада-чурттуң дайынынга киришкен маадыр кырган-ачаларының дугайында сактышкыннарны чугаалааны онза-дыр.

Оон соонда мөөрейинң бир солун кезээнде «Якут танцы», «Буги-вуги», «Эжеш куштар», «Микки Маустар», «Моол тан-

"Дюймовочка" мөөрейинң тиилекчизи Ариадна Доспан.

цыны» үстүнде демдеглэним, ачалары, даайлары, акылары-биле деңге самнадылар. Ачалары, даайлары, акылары бичии уругларын деткип, кады самнап, хөглөп турарын көргөш, өскөлөргө езулуг-ла үлөргө-чижек-тир деп эскердим. Шупту киржикчилерни кандызын кандыг дээрли, каттырынчыг, оюн-баштаа-биле-даа самнаарга, көрүкчүлөрниң диңмиттиг адыш часкаашкыннары үзүлбейн турду.

Улаштыр розалар, ромашкалар дээш өске-даа чүзүн-баазын чечектер сцена кырын шыва апты. Бичии даңгыналарның чечектер дег хуулгаазын кетгиненинң чараш деп чүвезин... «Мээң ынак чечээм» деп чадазы база мөөрейинң эң солун

кезектериниң бирээзи. Черле ынчаш бичии уруглар шупту даалгаларны дыка эки күүседип турганнар.

Мындыг солун мөөрейге культураның алдарлыг ажилдакчылары – шииткекчилерниң үндүргени-биле алырга, Ыраккы Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл, Тожу, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр болгаш өске-даа кожууннардан келген 22 бичии уругларның аразындан Улуг-Хемниң кызы Ариадна Доспан Дээди шаңналды төлөптии-биле чаалап алган. База ол ышкыш шилчип чоруур мөөрейини келир чылын Улуг-Хем

кожууннуң төвү Шагаан-Арыга эрттирерин дыңнаткан. А «Көрүкчүлөрниң үнелелин» Сүт-Хөлден Евгения Дүмен-Байыр алган. «Мээң ынак чечээм» деп атка Каа-Хемниң төлээзи Сайлаш Чамбалдо, «Эң тергийн самчыларга» Чөөн-Хемчиктен Менги Монгуш, узун-тынышка Өвүрдөн Янчена Донгак тергидзэн. «Мээң маадырымга» Барыын-Хемчиктен Даяна Ооржак, «Өг-бүлө дүздинге» Кызыл кожуундан Алдын-Сай Ондар, база тускай шаңналдарга Кызыл хоорайдан Ариуна Кыргыс, Бай-Тайгадан Даяна Хертек төлөптиг

болганнар. Оон-даа өскө даңгыналарга «Сылдыс тускай аттарны тыпсып, мактаан.

"Бичии уругларның хевиниң чараш деп чүбөттарының алдынып турдаа езулуг-ла даңгыналар бүлөде кижизидилгези үлө болгаш ада-иелерниң уругларын деткип келгени эки-дир" – деп, жориниң Елена Ондар шаңналдар тургаш, онзалап демде Республика чергелиг даңгыналар мөөрейин деңнелге эрткени демде сенчиг.

Ася Тю Арслан АРАКЧА тырттырган чурук

Республика чергелиг мөөрейинң бичии даңгыналары.

Акция

ТААКПЫДАН ОЙТАЛАҢАР!

1988 чылда май 31-ни бүгү делегейге таакпыга удур хүн кылдыр чарлаан. Оон бээр-ле делегейинң шупту чурттарыңа бо хүнү сагып, кадык камгалал яамылары, хөй-ниити организациялары тус-тус черлерге таакпыга удур акцияларны чорудуп турар апарган.

ТР-ниң Кадыкшылга төвү "Узун назылаарынче орук" губернатор төлөвилелинге даянып, Кызыл хоорайның "Арбат"

шөлүңгө май 31-де таакпыга удур акцияны эрттирген.

Аңаа ТР-ниң Кадыкшылга төвүнүң улуг эмчизиниң оралакчызы Алимаа Доржу оон адырлып чадап чоруур улуска ажык-тыг сүмелерни берип, таакпының хоразының дугайында лекцияны номчаан. Таакпыга хандыкшый бергеш, оон адырлып чадап чоруур кижилер бодунуң күжү-биле ону каап шыдавазының дугайында чугаалааш, күзелдиг улуска республиканың кайы-даа

Алимаа Доржу акция үезинде.

Сүт-Хөлден мө

ЧАЙЛААНДА БАРГАН

Кандыг-даа малдын лаглаашкынын зоовет нарлыг байдал-биле чорудар болза, мал-м аажок күш-деңгел болгаш келир кышка магадылалдыг болур бүгүнү барымдаалааш, Аксы сумузунда арат чын Бегзи Бошкаевич ишти Сара Чадамбаев Сарыгларлар чыл саны малын чайлагже эртежи үндүрө бээр чаңчылдыг

Дуржулгалыг малчын чеди чүзүн малын Үзүк-Кежи чоогунда Алаакта кыштаа хур менди ажырып, чазап каш, коданында шээр, малдарының чаш төлдө онча менди алганнар. Ынчан Устүү-Ишкинде Чамзы-Аксы чайлаанда көжүп чеде бернер. Одар-белчиирлиг сертайгада малы улам күш дең кирип турар. Хоочун малчы өшкү кыргылдазын чедииш ниг чорутканнар. Оларга Бака Багыс-оол Чигжитеевич, чурк Клара Чадамбаевна дузалаа кодан малды карактап, кадык берип турарлар.

Мал-маган кадарарыңа га-дуржулгалы байлак Сарыгларларның өг-бүлезиниң үлө чижээн эдерери күзенчиг.

Бораш ОНДАР Сүт-Хөл комит

"Тываның буянныг чүректери" волонтержу аныяктар.

эмнелгелериниң эжики ажык дээрзин ол чонга сагындырган. 2016 чылга деңнээрге, таакпыга чаңчыккан улустуң саны 2017 чылда көвүдээнин Алимаа Доржу чугаалаан.

"Тываның буянныг чүректери" волонтержу аныяктар шимчээш-кини акциядан база чыда калбаан. Идипкейлиг аныяктар буянныг ишке үлүг-хуузу кириштирип, флешмобту эрттиргеш, таакпыга удур кыйгырыгны кылган. Акция чүгүлө оон-биле кызыгаарланмаан. "Таакпының хоразының дугайында чүнү билир сен?" деп викторинаны база 16 кил деңзилиг гиря көдүреринге маргылдааны ТР-ниң Кадыкшылга төвүнүң ажилдакчылары чылган чонга организаастаан.

Айдың ОНДАР Арслан АРАКЧАНЫҢ тырттырган чуруктары.

100 хар оюнга

ЧЫРЫДЫКЧЫ

(Леонид Борандаевич Чадамбаның тыва улустуң аас чогаалын чыыр ажилга кириген үлүг-хуузу)

«Бурунгуңуң тоолун чаарткан
Буяныгылар өгбеси бооп
Мурнувуста басып ор сен...»

(Ю.Кюнзегештин «Буяныгылар өгбеси» деп шүлүүндөн үзүндү).

даа бижи-
дип доос-
кан» [...], ар.
8].

Тоолчу-
нучалап эк-
кеп турган
үези дээр-
ге 1944 чыл.
Ынчан Те-
век-Кеже-
геден ук
чынында
кирген «Та-
наа-Херел»,
«Мөгө Ша-
гаан-Тоо-
лай» деп
маадырлыг
тоолдарны
М. Кызыл-
оол бижит-
кен, Л.Б.
Чадамба
боду дөрт
тоолду би-
житкен. Ол

тоолу, дээр дээн үлгөрлөргө
аразындан шилиттингеш, эр-
тем ёзуу-биле тайылбырлыг
чырыкче үнгөн. Ол болза Л.Б.
Чадамбаның бижиткени «Чеди
алышкы» деп хуулгаазын тоол
база «Чыраа кулун», «Хунажык»,
«Кодан» деп дириг амытаннар
дугайында тоолдар бо серияга
парлаттыган.

Л.Б. Чадамба, С.А. Сарыг-
оол, К.М. Тевек-Кежеге – бо
үш буяныг баштайгыларның
ажылын шинчилээр аас кижик
бо чүүлдүң авторунга база тавар-
ышкан. 1980 чылда Москвада
Делегей литератураларының
институдунун аспирантура-
зынга өөренип турумда, Л.Б.
Чадамба ынчан «Улуг-Хем»
сеткүүлүнүн редактору тур-
гаш, А.К. Калзанның саналы-
биле «Степан Сарыг-оолдун
чогаалдарының фольклорлуг
үндөзүн дөстери» деп мээң
статьямны орузундан тыва
дылче очулдурган, чогаалчы-
лар сеткүүлүгө парлаарын
чөпшээрдеп, менче телефон-
нап келген. Ол статья 1981 чыл-
да №46 «Улуг-Хем» сеткүүлүгө
үнгөн [...]. Ындыг улуг чогаалчы
аныяк аспирантының ажылын
очулдуруп турганы кайгамчык.
Ам бодаарымга, С.А. Сарыг-оол-
биле тыва аас чогаалды аныяан-
дан кады хумагалап келген
болгаш, ол статьяны чукулалап
көргөн чадавас.

Улуг тоолчу Тевек-Кежегениң
допчу намдары, тоолдары амгы
үеде мээң кылып турар ажы-
лым биле сырый харылзаалыг
апарганы база солун төгүлүг.
Чүгө дээрге бо тоолчунуң са-
лым-чолу Тывада ховар апар-
ган хөй талалыг каттышкан
салым-чаяанныг, орус эртемде
синкретиктиг күүседикчи деп
адаар, тоолчуларга хамааржыр.
Ол болза тоолдар-даа, хам-
наар-даа, хөгжүм херекселдерин
чазаар-даа, оларга ойнаар-даа,
хөөмөйлээр-даа шылгараңай ки-
жилерни ынча деп адаар. Ындыг
тоолчуларны эртем ёзуу-биле
шинчилеп тургаш, бир солун
ужуражылга таварышкан бис.

2008 чылда Чөөн-Хемчик
кожуунче аас чогаал экспе-
дициясының үезинде У.А. Дон-
гак-биле кады Тевек-Кежеге
тоолчунуң төрөлдери биле
ажылдаар аргалыг болган бис.
ТГТШИ-ниң Эртем архивинде
база парлаттыган чыынды-
ларда тоолчунуң фамилиязын
азы Ондар, азы Ооржак, азы
Сат деп-даа бижээнин барым-
даалааш, ол айтырыгны то-
дарадырын оралдашкан бис.
Чадаанада Буян-Бадыргы ат-
тыг курт-шинчилел музейиниң
ынчаардагы директору турган,
культураның сурагыг ажил-
дакчызы, тоолчунуң ачызы Вик-
тория Кууларовна Пюрюнааның
сүмези-биле, тоолчунуң чанынга
өскөн, оң оглунуң уруу Мая Мон-

гушевна Ондар-биле Бажың-
Алаак суурга ажилдадыс.
Сурап кээривиске, тоолчунуң
шын фамилиязы Кара-Монгуш
болган. Оон аңгыда тоолчунуң
хөгжүм херекселдери чазаар,
оларга ойнаар, хөөмөйлээр чо-
рааны база илерээн.

Тоолчунуң оглунуң уруу
М.М. Ондарның оглу, ТР-ниң
улустуң хөөмөйжизи Ондар
Монгун-оол Дүктенмеевич өгбө
кырган-ачазының хөй талалыг
салым-чаяанын дөзөп алган,
ызыгуур салгаан күүседикчи
болган. Ооң хөөмөйлээр, игил-
дээрден аңгыда, хөгжүм хе-
рекселдери чазаар, бичии-
зинде тоолдап чораанының
дугайында авазының медээзи
биске ажыдышкын болган.
Ук факт-барымдаа Тывада бо
онзагай күүседикчилерниң чаа-
гай чаңчылы бөгүнгө чедир
үзүлбээниниң бир көскү херечи-
зи болган. Ооң соонда Монгун-
оол Дүктенмеевич-биле кады
ажылдажылгавыс түңнелинде
хөөмөйжис тоолчылар чаяанын
эгидип эгелээнин аудио-, видео-
дискке бижиткен бис. Монгун-
оол өгбө кырган-ачазының ду-
гайында база солун фактыларны
чыып турар: тоолчу Тевек-Кежеге
алдынчы чораан, хөй дылдар
билир, Буян-Бадыргы бедик
дүжүлгө саадаарының мур-
нунда оң чиңзелиг нояң бөргүн
Улаастайдан кады барып ап
чораан.

Ынчангаш буяныг өгбө
Тевек-Кежегениң хөй-талалыг
уран-чечен салым-чаяаны амгы
үеде салгакчызында шилчип
келгенин эртем ёзуу-биле шин-
чилээр – мурнувуста сорулга-
выс. Тыва улустуң бойдус-биле
тудуш уран-чечен салым-чаяан-
ныг бүдүжүнүң салгалдар ара-
зында дамчып чоруур харылзаа-
зын үспейн, тоол ыдар чаагай
чаңчылын диргизеринге мындыг
ховар кижилерни ам-даа илере-
дири кончуг чугула.

Л.Б. Чадамбаның арттырып
каан өңүзүгө даянган, дараа-
зында салгалдарның төлээлери
аас чогаал чыыр ажилды оон-
даа ыңай сайзырадып турар.
Ол дээрге оң ыракшылдыг
көрүжүн, үрө-түннелдиг ажылын
бадыткап турар.

Тыва аас чогаал эртеминде
чырыдыкчылар, чыкчылар сал-
галындан кадагалакчылар, шин-
чилекчилер салгалынче шил-
чириң үе албадапкан. Сөөлгү
чылдарда үениң негелделер-
ин ёзуугаар тыва аас чогаалын
чыыр ажилдың деңгели бедип,
экспедицияларның кызыгаары
алгып, эртем шинчилелдери
ханылап, оларны уран чүүлге
ажылап турары дээрге бистиң
мурнувуста башкыларывыстың
эгелеп каан бурунгаар көрүштүг
ажылының ачызында боттан-
ган, чон-биле дөрт харылзаа
үзүлбейн турар.

Түңнел чуугаалаарга, Л.Б.
Чадамбаның тыва аас чогаал
чыыр ажилга кириген үлүг-хуузу
канчаар-даа аажок улуг. Оң
кылган ажил-ижи «Эки кылган
ажыл – элпөк чытпас мөңгө» деп
тыва улустуң үлгөр домаан
ылап-ла бадыткаан.

Зоя САМДАН,
ф.э.к., Тываның гума-
нитарлыг тускай шинчи-
лелдер институтунуң лите-
ратура болгаш аас чогаал
секторунуң башкарыкчы
эртем ажилдакчызы.

болган. Ол баштайгыларның
чогаадыкчы салым-чаяанының
орукташканындан ийикпе, уран
сөстү ужуктажыр ажилдарының
белдирлешкениндан ийикпе,
оларның ат-алдары Тывага су-
рагжып, 100 чыл эрткенде безин
төрүттүнгенден бээр мугур ою
база аайлажып каттыжып тура-
ры ужурулуг.

Бо 2018 чылда Л.Б. Ча-
дамбаның 100 чыл оюндан
аңгыда Тываның улустуң чо-
гаалчызы, аас чогаалдың
баштайгы чыкчыларының,
шинчилекчилериниң бирээзи
С.А. Сарыг-оолдун 110 чыл оюн
демдеглээр бис база ол ыш-
каш Тываның эң-не сурагыг
тоолчуларының бирээзи Тевек-
Кежегениң эрткен чылын 125 чыл
ою болган. Тоолчу Тевек-Кежеге,
тоол бижикчизи Чадамба, тоол
шинчилекчизи Сарыг-оол – бо
үш буяныг өгбелериниң кады
кылган ажылы тыва аас чогаал
эртеминге көскү исти арттырган
болуп турар.

1947 чылда парлаттыган
«Тыва тоолдар» чыындызының
I-ги үндүрүлгезиниң эге чүүлүн
С.А. Сарыг-оол бижээн. Ол дээр-
ге тыва тоолдар дугайында эң-не
баштайгы шинчилел ажылы бол-
ган. С.А. Сарыг-оол бо чүүлүнде
чыылда ажылының чугулазының
дугайында делгеренгейи-биле
бижи, ол үениң баштайгы идеп-
кейлиг чыкчылары Люндуп,
Сарыг-Хаа, Мунзук, Кара-кыс,
Идам-Сюрюн оларны онзалап
демдеглевишаан, Чадамба ду-
гайында мынча деп бижээн:
«Эртем-шинчилел институтунуң
директору эш Чадамба улустуң
аас чогаалын чыырын кончуг чу-
гулага көрүп, боттук ажилдарны
чоруткан. Тоолчу Тевек-Кежеге
ашакты шуут албан черинге
чалап эккеп алгаш, оң билир
тоолдарын дегерезин боду-даа
бижи, өске бижиер эштерге-

болза «Чеди алышкы» деп хуул-
гаазын тоол база «Чыраа кулун»,
«Хунажык», «Кодан» деп дириг
амытаннар дугайында тоолдар.

Институттун Эртем архивин-
де Тевек-Кежеге дугайында та-
йылбырлыг материалдар барык
чок. Л. Чадамба биле М. Кызыл-
оолдун Тевек-Кежегеден бижит-
кени алды тоолдун сөзүглелдери
оң соонда эртем шинчилелде-
ринге онзагай боттук материал
болган. Бо тоолдарны Г.Н. По-
танин, Н.Ф. Катанов, В.В. Радлов,
Л.В. Гребнев, Э. Таубе болгаш
өскелер-даа очулдурган.

Эртем талазы-биле 1944
чылда Тевек-Кежегеден бижит-
кен тоолдар хөй катап парлат-
тыган бооп турар. Ол дээрге ук
сөзүглелдерниң бижидилгези
эң-не долу болгаш шынарлыг
болганын херечилеп турар.

Тевек-Кежегениң тоолда-
рының баштайгы бижидилге-
лери тыва аас чогаал шинчи-
лээр эртемниң бүгү Россияже
үнеринге база улуг идигни бер-
ген. Баштайгы чыкчыларның
чогуур үеде кылган буяныг ажы-
лы дараазында салгалдарның
аас чогаал шинчилекчилеринге
алдын үүже болуп, тыва аас
чогаалдың делегейже үнер
оруун база ажыткан. Шакынчаар
Тываның сурагыг тоолчулары
Баазаңай Түлүш, Чанчы-Хөө
Ооржак, Маңнай Ооржак, Самбуу
Саая оларның чаңгыс одуруунга
кирер ужурулуг тоолчу Тевек-
Кежегениң ады Тывадан даш-
каар черлерде база билдингир
апарган.

«Сибирь болгаш Ыраккы
Чөөн-чүк улустарының аас
чогаалының тураскаалдары»
деп орус, тыва ийи дылда үнүп
турар 60-томнуг академиктиг
серияның 1994 чылда үнгөн
«Тыва улустуң тоолдары» деп
8-ки томунче (З.Б. Самдан тур-
гускан) Тевек-Кежегениң дөрт

чырыдышкын... Чы-
рыдыкчы... Тыва улустуң
төөгүзүндө улуг өскөр-
үшүмүнүн чыып амы-
дыралдың таван салып
турар үеде чоннуң угаан-ме-
дерелин, сагыш-сеткилин
чырыдышкынның оруун-
че углап-баштаарына улуг
үлүг-хуузу кириген, «чы-
рыдыкчы» деп атка езулуг
талептиг кижилерниң бирээ-
зинге Леонид Борандаевич
Чадамба хамааржыр.

Амгы үениң кижилеринге Л.Б.
Чадамба уруглар чогаалының
дезилекчизи деп ат-алдары-
нче колдуунда сурагжаан.
Херек кырында оң кылып чо-
гон ажил-ижи чүгле оң-биле
чыгарланмаан. Ол үениң
чаагай байдалының тайлымы-
нче чырыдыкчы кижилерниң
ыл-ижи хөй талалыг турган.
Ол дээрге оларның салгалын-
баштайгыларның үүле-ижи
ашкан.

Л.Б. Чадамба чырыдышкын-
н үш кол адырынга – өөре-
тиге, культура, эртем – үш
жук дажын салышканы дег-
ишкен. Ол чаа бирик-би-
ри чон ортузунга өөредип
өзүн баштайгы башкыларның
өзү, баштайгы өөредилге
чыгарының тургузукчуларының
өзү; баштайгы удуртукчу
үне ажилдакчыларының би-
ри; тыва уруглар чогаалының
дезилекчизи, шүлүкчү, про-
за, очулдурукчу, редактор;
эртемниң баштайгы орга-
низаторларының бирээзи д.о.ө.
Чогаалчының бүгүдөгө бил-
гир хөй талалыг ажилда-
ның аразында амдызында
й хөлегеде артып, барык
үндүрүп бар чыдар бир буян-
ажылының бирээзи – тыва
стунаас чогаалын чыыражы-
лоң киришкени. Ол дугайында
хөй ажил бижиттинмээнин
ымдаалааш, бо чүүлге ук
каны көдүрерин оралдажып
эзлээр.

1930-40-50 чылдарда чыры-
дышкын шугумунга чугула
алдарның бирээзи – тыва
стуң аас чогаалын чыыр
алга Л.Б. Чадамба организак-
бирикчи, ном үндүрүкчү
улуг үлүг-хуузу кириген.
Л.Б. Чадамба ТДЛТЭШИ-ниң
үзүндө бирги директору
(1951 ч.ч.) болурунун мур-
да-ла 1942 чылда ТАР-ның
Хуралының чанынга ажит-
кан Эртем Ниитилелиниң
тазынга база 1937 чыл соонда
3 чылда катап тургустунган
Комитетиниң даргазынга
ылдап тургаш база ол ышкаш
астың Культура эргелелиниң
тазы, Тыва АССР-ниң Куль-
тур-а яамызының сайыды бооп
(1956-1963) ажилдап-даа тур-
ган. Аас чогаал чыыр ажил-
кончуг чукулалап көөр, ол
ылдың кол удуртукчуларының
өзү турган.

ТДЛТЭШИ-ниң эрттиргени
аның тоолчуларының 1962
да болган II-ги следунга Л.Б.
Чадамба эң-не идепкейли-биле
ашкан. Аас чогаалын сур-
даар, чыыр, бижидер, ном
чыр үндүрер ажилдарның
эргезинге ол дески кирип
ан.

Л.Б. Чадамбаның бо тала-
йы эң-не үрө-түннелдиг
буяныг баштайгылар –
аның сурагыг кижилериниң
ы-биле тудуш харылзаалыг

Тывага биче суурларны хөгжүдеринин чылынга болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу С.Х. Кочааның чырык адынга тураскааткан «Мөңгүн кержек-2018» фестиваль уда-вас июнь 8-9 хүннеринде Бай-Тайга кожууннуң Кызыл-Даг суурга болур.

Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу Сергей Кочааның чонар-даштан баштайгы ажылы 12 харлыында көстүп келген. Ооң чогуу мергежили эмчи. Бойдустан салым-чаяны чая базыпканындан ол 30 харлыында ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү апарган. Чылдар-биле кады уран сиил-бикчи ажылы делгемчип, хөм, демир-дес, мөңгүн кылыгларның тыва бурунгу чакыдын тып эк-келген, ооң чонда сурагжаан ады «Мөңгүн дарган».

Ол «Аржаан-2» скиф базы-рыындан тывылган бурунгу алдын каасталгаларның хоол-галарын олчаан кылдыр эң бедик профессионал деңнелге кылган. Национал музей-биле кады ажилдаан. Мөңгүнден, алдындан кылыгларның тер-гийн мастери. Төрзэн сууру Кызыл-Дагга сеткилиниң ханы-зындан ынак болуп, ону улусчу мастерлерниң онзагай булуңу болдуруп, бедик-биле үнелеп чораан. Ооң ажилдары Кызыл, Москва, Красноярск, Кемерово, Томск, Барнаул, Улан-Удэ хоо-райларында болгаш Чөөн чүк музейлеринде кадагалаттыган.

Тыва үндезин культураның төвүнүң удуртукчусунуң организас-мето-диктиг ажил талазы-биле ора-лакчызы Айлана Арыш-ооловна БАЛГАН-биле ужуражып, дараа-зында чугааны чоруттум.

– Силерниң эгелээшкени-ңер деткивес аргажок. Тывага биче суурларны сайзырады-ры чугула болгаш тус черниң онзагай кижилерин алдаржы-дары энерелдиг сеткилдиң кыйгызы. Чырыткылыг угаан-бодалыңар сыранныг оттуушкуну канчап тывыл-

Тыва улусчу культураның фестивалы

МӨҢГҮН КЕРЖЕК-2018

ганыл, Айлана Арыш-оолов-на?

– Четтирдим, чүү-даа чүве ужур-уткалыг, төөгүлүг, чажыт-тарлыг. Тываның Баштыңының Айыткалы биске дээштиг хемчег-лер болуп турар. Бай-Тайга кожууннуң Кызыл-Даг суурдан үнген чонар-даш мастерлери делегейде алдаржып турар. Чаңгыс суурдан чеже-даа са-лым-чаянныглар үнгей. Кызыл-Даг суурнуң адын бедик көдүрер, ус-шеверлерниң ажылын бедик деңнелге үнелеп, ол ажилды сайзырадыры чугула. Чурттуң байлаа кижиге болгай.

– Айлана Арыш-ооловна, силер ийи-ле сөскө өттүр чугаалап кагдыңар. Кызыл-Даг суурну база үндезин ус-ше-верлерниң ажылын онзаалап көөр деп. Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу Сергей Кочааның чырык адынга тураскааткан фестивальды эрттирер дээнинге өөрүп тур мен.

– Чогуу-на Сергей Хомуш-куевич Кочаа-биле кады чеп-баг, демир-дес, ыяш, дойдан, сөөктен, чонар-даштан уран шевер кылыгларны болгаш тыва хептерни назы-хар аайы-биле шын даарап, каастап кедериниң бурунгу тыва технологиязын (аргаларын) сайзырадыр дээн ажылывысты чаа-ла эгелеп чо-рувуста, ооң чок апарганы дыка харааданчыг, бөгүнгү тыва куль-туравыска аар чидирг болду.

Сергей Хомушкуевич езулуг философ, ооң чогадыкчы, амы-дыралчы көрүжү делгем кижиге. Кады Якутияга «Кыдыккы Соңгу чүктүң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң чоннарының ус-дарган, уран тывыш чаңчылдары бол-гаш амгы үези» деп эртем-практиктиг конференцияга кир-

Айлана Балган (солагай талазында) коллегазы-биле.

жип чорааш, ынчан ооң угаан-делегейниң делгемин эскерген мен. Якутияда, Алтайда ооң өөреникчилери дыка хөй. Олар Сергей Хомушкуевичини олур-тур, тургузар чер тыппас, чүгле холга көдүргөш, кылаштаар чыгы. «Алдын» холдуг, улуг угаанныг, ус-шевер, мөңгүнүс дижир. Ооң мөңгүнден шуткаан ажилдары хөйүн сөглөп турар, чижээ, кержек-биле чүнү-даа кы-лып, чазап болур. А көгээржитки каастап кылганы – шуут тоожу.

Сергей Хомушкуевич деле-гей чоннарының ус кылыгла-рын шинчилеп, бодунга хөйүнү шиңгээди алганы-биле бай-лак, чедишкен мастер-дир. Якутияның ус кылыгларын ма-гадааны ооң карактарына кып-тыккан. Тывага ону ынчаар бедик деңнелге сайзырадырын бодап, төлөвилелин безин эгелеп алган кижиге. 1990 чылдарда Якутия бис ышкаш деңнелге турган, ус-шевер уран чүүлү чаа-ла сайзырадып эгелээн үези, а

бөгүн олар делегей че-делгелгелерге көдүрүп. Бисте болза хөмөй дээ-лиг. Якутияда ус-шевер мастер-класстары ай са-болуп турар, мастерлери ооң кырында ажилдап. Оларның ажылы детки-үнелелдиг, хүндүткелди-турарын кайгап ханмас-вус. А бистиң Тывада о-болуп артпышаан. Ус м-леривисти, Якутияда үнелеп, хүндүлөп бил-бис. Оларның ажылын, а-чонувус орта билбес, та-Республика чергелиг-

хемчеглер бар-даа болза деңнелче үнмейн турар суурларда ус-шевер с-чаянныг кижилерни К-Даг суурга болур фести-чалап, Сергей Кочааның бедик идеяларын бот-рарынче кыйгырып ту-Бай-Тайганың кожуун, с-гырыкчыларына, депута-чонунга идегеливис улуг. Кочааның күзели, сору-амгы өзүп олурар ус-анаяк-өскенин, чалыс са-бурунгу чаңчылдарга, ку-га кижизидер, бодун тыв-мен деп билер кылдыр ө-төрзөн черин алдаржы-гаарына өөредир.

– Фестивальдың пра-мазы кандыгыл?

– Ус-шевер кылыг-янзы-бүрү хевирлери багдан, алгы-кештен, д-дестен, чонар-даш, дойд-чектен, дүктен, аргаан-да дээш бүгү ажилдарны к-Тываның ус-шеверлер О-дагыыр. Көп-Сөөк хүрээ-Аржаан дагыыр дээш ө-өске.

– Тыва улусчу ку-раның фестивалыны лекчилериниң ажил-деткиринге идигни күзенчиг. Чоруунар чо-үүлө-херээңер бүдүгүр-зун!

Лидия И-чугаала-Кызыл х-

Ак халаттыг кижилер

ДУЗААРГАК УГБАВЫС

Бистиң суурувустун эмнелгезинде хөй чыл-дарда үре-түңнелдиг ажилдап чоруур Р.М. Дамбаның дугайында бижикседим. Ол рент-ген өрээлинде ажилдап турар.

Эмчи кижиниң буянын кижиге бүрүзү хүн бүрүдө көрүп чоруур. Р.М. Дамба Чаа-Хөл кожууннуң Хереме сумузунга төрүттүнген. Хереме сумузу дүшкен соонда Красноярск крайның Усинск суурнуң школазынга 10-гу классты дооскан.

1976 чылда Кызылдың эмчи училищезин дооскаш, Чадаана хоорайның эмнел-гезинге акушер эмчи кылдыр ажилчын базымнарын эге-лээн. Амыдыралының аайы-биле 1981 чылда Чаа-Хөлче көжүп, сумунуң эмнелгезинге ажилдай берген. Өг-бүлө 3 кыстыг, 1 оолдуг болганнар. Ийи кызы башкы, үшкүзү авазының изин салгаан эмчи. Оглу амгы үеде өөренип ту-рар. Олар чеди уйнуктарының

ынак кырган-авазы, кырган-ачазы.

Р.М. Дамба база честем Д.С. Дамба өг-бүлө тудуп чурт-таанындан бээр 38 чыл чеде берген. Олар «Чаа-Хөл суурнуң хүндүлүг чурттакчызы» деп аттын, «Үлөргөргө өг-бүлө» деп медальдың эдилекчилери.

Ажылындан аңгыда хуу-да тараазын тарып, малын малдап, ногаа, кат-чимизин өстүрүп турар. Эгелеп чоруур ногаажыларга арга-сүмезин кадып чоруур дузааргак уг-бавыс.

Ажылгыр кежээ угбавыс ам-даа хөй чылдарда ажы-төлүн, дөргүл-төрелин, чонун өөртүп чоруурун күзөвишаан, Хереме чонунуң аразында неперенгей чораан баштак кожамын бижикседим.

Үрбүн-Кашпал хаязы-дыр Уштуң уруг, турдун уруг. Үжөн-дөртен

чылдар эртти Уттуң уруг, кагдың уруг.

Елена ЧАТБАЛ. Чаа-Хөл суур.

Шаг шаанда бистиң өгбе-леривис кадыкшылын бы-жыглап, Тарыс аржаанче чоруп турганын бо-ла сактып кээр мен. Мен оларның-биле 1956-1957 чылдарда аъттыг, 1958-1959 чылдарда ужал-хеме-биле чоруп турдум. Ол ыраккы эрткен үем-биле амгы шагны деңнеп көөргө, амгы үе сайзыраан-дыр.

Тарысче аржааннар деп дугу-рушкаш, 2017 чылдың июнь айның 17-ден 18-че дүнезинде машина-биле Эрзинден үнүптүвүс. Шупту 14 кижиге. Нарын чурттуг чолаа-чы суурга кезек доктааган соонда, оон оруувусту уламчылаптывыс. Нарын суурга чурттап, өөренип, ажилдап чораан болгаш, сагыш-сеткил дойлуп келир чорду.

Ынчангы 1977 чыл-биле 2017 чылды канчап деңнээр боор. Үе өскерилген. Орук-чирик ол үеге бодаарга, экижээн. Элдеп-эзин хөй бодаалдарга алзып чорумда, машинавыс тура дүштү. Доктаа-ган черивисти Сэр-Белдир деп чо-лаачы чугаалады. Шупту дүжүп, аштанып-чемнендивис. Бүдүн чартык шак хире болганда чолаа-чы чычаанын хөдөлдирген соон-да, ам-на Тарыс аржааны кайы

Кижиге – бойдустан төлү

АРЖААНЫВЫС АРЫГ-СИЛИГ ТУРЗУН

сен дээш хаптывыс. Орук ара чер-чуртувустун чараш-каазын, арыг агаар бойдузун магадап чугаа-лажып чордувус. Хүн чүгүрүүнге кирип орайтай бергенде, Тарыс аржаанынга чедип келдивис.

Эртенінде кылыр ужурлуг езу-чаңчылдарывысты кылгаш, дүште аржааннап кириптивис. Шала бедик тейжигеш кырынче үнгөш, аржаанда майгыннарны санаарымга, 105 болду. Аржаанга канчаар киреринден тура шупту-зун тайылбырлап бижип каан. Ол хүн, аржаанче ээлчег хөй боорга, кирбедим. Аржаанда кайыын-даа келген улус бар болду. Тываның 9 кожуунундан деп болур. Даг-лыг Кавказтан безин келген улус бар. Аржаанга 2, 3, 5 минута кирер чүвени, мен 10-15 минута кирипкеш, ханым базыышкыны улгаткаш, ат болур часкан мен.

Аржаанның эмчизи Аяна Аян-ооловнага киреримге, үр кирип болбас деп чагыг-сүмезин бергеш, эм ап берди. Эвилең-ээлдек, са-

гыш-човаачал эмчи чорду. Ча-хүн чурумунга чагыртып ча-бердивис. Аржаанчылар хем-де хол, бут бөмбүү ойнаар. Т-Хөл кожууннуң культуразы алдарлыг ажилдакчызы Б-Тагба баяннавышаан, орус, т-моол дылдарга ырлап турда, чаар ону, кайгамчык-ла тала-лыг чорду. Культура бажына директору база эр хей-дир-жаанчыларны удуртуп-башка-турары эки чорду.

Мээң бодумнуң хууда э-риим, эмненип турар аржаан-ты улуг-биче улустун арта хал-чамдыкта көөргө, хеп-сынын-турарына шуут таарзынма-Оңгачаларда хеп азар када-чок, черле бичии четпестер-болду. Аржаанны артап бол-болгай, манзаларны кежир са-болза эки. Нииитизи-биле э-эки аржаанга кирип, дыш-алдывыс.

Аюш ШОЙ-Эрзин

«ШЫННЫҢ» почтазындан

аш байырлалы

ОЙНУНГА ШЫГЖАП АЛЫР

Мөөрейлежир даштар.

Туризмни сайзырады-биле бо чылдан эге-Тыва Республиканың тура яамызының док-тын езугаар Бай-Тайга уунуң төп библиотека-га турисчи информас-төптүң ажиттынганын 16-да демдегледип эрт-ген.

Уунуң ол байырлалынга чоннуң үе-шагдан бээр леп чорааны онзагай эзу-

чаңчылдарның бирээзи – «Даш байырлалы» деп театржыткан оюн-тоглааны библиотека ажыл-дакчылары онзагайы-биле көргүскен.

Тыва чон шаг-төөгүден бээр көшкүн амыдыралдыг болгаш, арттар кырында овааларлыг, саң салыр тейлерлиг, хову-шөлдеринде базырыктар, көжээрлиг, какпак хаяларының баарында сайзанактарлыг, холга тудуп ойнап болбас хоруглуг

даштарлыг.

Сценажыткан көргүзүгте тыва өг-бүлениң амыдыралын болгаш тыва чоннуң эрте-буругу шагдан бээр

дашты канчаар ажыл-ижинге ажылдап чораанын библиотекарлар көргүскен. Тыва өгнүң иштинде орук даштарынга отту өгнүң эрээзи оттук-биле кысыл турарындан эгелээш, авазы бичии өлөязының быштып калган черинге шивит-дашты уруп турарынга чедир тодаргай ойнааннар. Көргүзүгнү культура ажылдакчылары чыгып келген чон-биле тыва улустуң амыдыралын илередип турар «Дээң-дээң» деп сам-биле төндүрер. Киржикчи самчылар сөөлүндө оваа хевирлиг болуп туруптарга, библиотеканың хоочун ажылдакчысы Надежда Монгушова Баавыл оваага ак сүдүн чажып-чалбарып, йөрээл чугаалаан.

Көргүзүгнүң соонда библиотекары Шончалай Сарыг-ооловна Сотпа даш-биле янзы-бүрү мастер-класстарны көргүзүп, бичии уругларга, өөреникчилерге даш-

Уранчурулга даштары.

ка чуруурун өөреткен. Россияның алдарлыг даш-чонукчузу Владимир Шомбулович Салчак база Х. Тойбухаа аттыг уран чурулга школазының башкылары, Айдың Александрович Куржап идеп-кейлии-биле киржип, келген аалчыларга чонар-даштың чажыттарын тайылбырлап берген.

Шынап-ла, тыва кижиниң амыдыралында даш улуг черни ээлеп турар болгаш, оң ажыл-амыдыралы-биле сырый харылзаалыг. Ол дээрже эдилел-каасталга даштары, чүдүлге сүзүглелдиг даштар, эм-дом даштар, уран чазанылга даштары, мөөрейлежир даштар, төөгү тураскаалдыг даштар, аңчы, дайынчы чөлсек даштары дээш оон-даа хөй.

Тыва кижиниң соңгу, башкы таңдыларын ажылдыр ай-айы-биле чорук-херек кылып аъттанарда азы дайын-чааже чоруптарда, төрзүн чериниң довураан, төрзүн хеминиң сайдажын хойнунга так шыгжап алыр чораан. Экер эрнүү хойнунда төрзүн чериниң довураа, сай-дажы хары черге оң амы-тынының камгалакчызы, сагыш-сеткилин чазамыктаар хуулгаазын сагызыны болур. Кижиниң эң сөөлү сыртты – төрзүн чериниң дажы болур дээрзин «Эр кижини хана баарына төрүттүнер, хая баарына калыр» деп тыва улустуң үлегер домаа бадыткап турар.

Олча САЛЧАК,
Бай-Тайга кожуунуң төп
библиотеказында
библиограф.

• Бодаалдар дизи

ДЕМНИГ
БОЛУУЛУҢАР!

Келир үеже шын орукту шилеп, тодарадып алгаш, оон-биле бурунгаарлаар бис. Философия эртемнериниң доктору К.А. Бичелдейни эдереривис албан. РФ-тиң камгалал сайыды Сергей Шойгунуң ачы-буяны-биле Урянхай Тывазы делегейде билдингир апарган. Тыва дугайында кулактыглар дыңнап, карактыглар көрүп, магадап ханмаан. Урянхайлар бистер-дир бис. Ындыг омак сөөктүг, чоргаар чон делегейниң кайы-даа булуңундан тывылбас. Чүгле боттарывыстан хамааржыр. Агаарывыс-даа арыг, чараш бойдузувус-даа бар, черивис-даа делгем, эртин-байлаавыс-даа четчир чон-дур бис. Бурунгаар чүткүлдүг, тура-соруктуг, демниг болуулуңар, тыва чонум!

Байыр-оол ШӨМБҮЛ.

Чаа-Хөл кожуун.

ЭПЧОК

ЭВЕС-ТИР БЕ?

Тыва телевидениеде «Хөгжүмнүг байырга» кээп турар чагылар эвээш эвес. Чагыларның хөйү эки, ынчалза-даа чаңгыс багай чүве, холдуунда ол-ла артистерни катап-катап көргүзүп-ле турар. Чаа ырылар, чаа артистер шуут дыңналбас, көзүлбес. Сактырга, оон өске артистер чок-даа кыннып келир. Аныяк ыраажылар, артистер дыка хөй ышкажыл. Чаа видео-роликтерден кылза...

Шагда-ла чок болган артистерниң-даа ырыларын улустуң төрүттүнген хүнүндө салып берип-ле турар. Төрүттүнген хүнү болган кижиге өлгөн артистерниң ырыларын салып бээрже, эпчок эвес-тир бе?

Орус каналдарда безин артистер чок болган соонда, ол кижини көргүспейн баар ышкажыгай. Оларның чүгүл төрүттүнген хүнүндө азы мугур харлаан чылында сактышкын кылдыр көргүзөр боор чорду.

Ынчангаш чаа-чаа күүседикчилерни, чараш ырыларны манап артывыс.

Нина ТЮЛЮШ.
Шагаан-Арыг хоорай.

Театржыткан көргүзүг.

• Саналдар

КЕЗЕМЧЕНИ АМЫДЫРАЛГА
БОТТАНДЫРЗА

оокта чаа Шагаан-Арыг хоорай-ир өг-бүлени дерзии кем-херек едикчилери өлүрүп каапкан. Ол үүшкүнге чон килеңнеп, хомудап, төлү, ал-боттары дээш коргуп ту-апарган.

Уг каржы кем-херек үүлгедикчинин олдар кылган-дыр. Чоннар аразының ылынга эпчок чүүл база тыва чоннуң ырынга бужар чорук-тур. Кадайы орус, грузин, та армян кижини. Дурт-сыны чол-эвес, кончуг бедик, шыырак улус. Эр 60 хар-даа бээр хире эвес, аныяксыг, ыг кижиге дөмей. Ийи-бир кижини-даа амы-тынын үзөр хире эвес, кончуг улус-ла болгай. Канчап-даа чаңгыс үрбээндир ийин.

Оны өлүрген оолду ырбыскы, чолдак, херек адаандан хосталган оол дээр ара-бажындан чаа-ла хосталган кижини катап хосталгам казыдай, кижини деп бодап чоруур чүве деп? Таптыг көөр болза, бир болза албадал, бир ир-ле улустуң чагы болгай аан. Ол ни чаңгыс оол өлүрген дээрзинге чон

бүзүревейн турар.

Чаа чыл байырлалдарында школа директорун өлүрген оол база кара-бажындан чаа хосталган оол дээр чорду. Бо ийи кем-херек үүлгедикчининде бир-ле дөмейзиг чүүл бар эвес-тир бе? Херекти кылдым деп турар оол, аныяк кижини болганда, база кээргенчиг-дир. Оолдун сөстөрүнге дыка бүзүревейн, кады кылган эштерин дилеп, кым удуртуп турганын тодарадып, тыпса кандыгыл?

Шах мындыг чоруктарны соксатпас болза, дараазында та кымның өг-бүлезин хай-бук таварарын кым-даа билбес. Бар-ла аргаларны ажылдап тургаш тып көрүңер, истекчилер. Мындыг хевирлиг кем-херек үүлгедикчилеринге чон чеже дора көрдүрер боор. Дээди хемчегни негеп турар апарган. Адып-боолап шиидер дээди кеземчени амыдыралга боттандырза... Чырык хүн адаанда чуртталганы үнелеп, кижини бүрүзү бодамчалыг чоруур үе келбээндир бе?

Истекчилерге чедиикчининг, шынчы ажылдаарын күзедивис!

Олча ОНДАР, Өнермаа ОЮН.
Шагаан-Арыг хоорай.

• Хоочуннуң сүмези

ӨСКЭЭР КӨЖҮРЗЕ...

Чонумнуң болгаш нациям-ның кады дээш мээң, 78 хар-лыг кырган-аваның, сагыш-сеткили аарып чоруур. Бодум Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурда Көк-Тей фермазында чурттап турар мен.

Туберкулез аары республикада нарын байдалда. Кызыл хоорайда республиканың туберкулезка удур диспансеринде аарыг улус чылчылы-биле чыда эмнедип турар.

Хоорайны кыжын кара ыш, чайын асфальтының чалымныг изии, до-вурак-доозун бүргээн турар. Бо бүгү кадык улуска безин дыка берге. Кара ыштың аарыг улуска кайы хире хо-ралы билдингир. Кижини бичии када даштыгаар үнгөш кээрге, арын-баш, холдар кара хөө болур болгай.

Мен бодаарымга, туберкулезка удур диспансер арыг-агаарлыг тайга черге турар болза, кончуг таарым-чалыг. Ынчан аарыг улус дүрген сегиир-даа болур.

Туберкулезка удур диспансер чараш найысылалывыстың иштинде турары хомуданчыг. Бо халдавырлыг

аарыг агаар дамчып чышпынарын кым-даа билир. Кадык улустун, ылаңгыя уругларның кадыкшылынга айыылды тургузуп турар эвес бе?

Бир эвес диспансер тайга черге турган болза, аңаа мал-маган-даа тудуп болур. Тывада уксаалыг өшкүлөр бар деп бижи турарын номчудум. Хүнде 2 литр чедир сүт бээр-дир. Өшкү сүдүнүң кадыкшылыга ажыктын эртем шинчилелдери бадыткаан.

Шаг төөгүдөн бээр тывалар чылгы малды өстүрүп, бениң сүдүндөн хымыс кылыр чораан. Хымыс – эм шынарлыг суксун. Бениң сүдүн сагаш, хымысты база кылып болур. Инектерниң сүдүндөн ак чөмнөр: сүт, сметана, хойтпак, курут, эжегей, быштак... Артыкшылдын чүгө чонга садып болбас деп?

Хүндүлүг Чазак, ТР-ниң Дээди Хуралы, Кадык камгалал яамызы мээң бо дилээмни ханы өөренип, сайгарып көөрүңерни улуу-биле диледим.

Чинчиваа ДОНГАК.
Каа-Хем суур.

Беш адаан

ЭШБОЛ — 2 ДУГААР ШКОЛАДА

Тываларның беш адаан-ныг оюнунун бирээзи кылдыр эшболду азы фехтованиени санап эгелзэн. Ол оюнун Тывада сайзырап эгелзенин дугайында оон мурнунда үндүрүлгелерге база чырыдып турган бис.

Эшболдун Тывада эң идепкейлиг тарадыкчызы, эгелекчизи бир дугаар тыва профессионал режиссер Сиин-оол Оюн. Ол Улуг-Хем кожуунун Хайыракан суурнун аныктарына бо оюнну өөредип, бөлгүмнерни эрттирип эгелзэн. Оон бээр оон өөреникчилери хүнден хүнге чедеп, аңаа сонургалдыг

улус көвүдөп турар апарган. Кызылдың 2 дугаар школының 5 "и" класының өөреникчилери Айзана Хомуш, Дамырак Монгуш, Айзана Ондар, Анна Ондар, София Хертек, Аңгы-Чечек Седен-оол улуг сонургал-биле бөлгүмде кээп эгелзэн. Тываның күрүне университетинин төөгү факультетинин спорт залында чыгып турар.

Кичээл эгелээр бетинде чыскаалып алгаш, салааларның, холдун, буттун сиирлеринге, башка, моюнга сула-шимчээш-киннер кылып алырлар. Чижээлээрге, салаалары-биле чадырның азы өгнүң хевирин

үндүрери дээн ышкаш тыважы-дып каан янзы-бүрү сула-шимчээш-киннерлиг болдулар.

Удавас Тываның күрүне университетинин 2 дугаар курузунун студентилери бөлгүмде кээп турар бичи уругларга төөгү кичээлдерин эрттирип эгелээр. Чүге дээрге фехтование спортчу болгаш артисти деп ийи аңгы хевирлиг болур чүве-дир. Сиин-оол Лакпаевичинин эгелеп алганы эшбол азы фехтование артисти хевир. Артисти болганда төөгүде ады кирген маадырларның ук-төөгүзүн ойнакчыларның билер болуру чугула. Чүге дээрге ол

Ээлчеглиг кичээл үези

маадырларның рольдарын база ойнаар апар дээрзин Сиин-оол Лакпаевич чугаалады.

Моон-даа сонгаар эшболга азы фехтованиге сонургалдыг

улус көвүдөп, бо оюн Тывага зыраар болзун!

Айдың О.
Арслан АРАКЧА,
тырттырган

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Ада-чурттуң болгаш даштыкы чурттарның бараан бүдүрүкчүлеринин кылып бүдүргени

КУЛАККА КЕДЕР АППАРАТТАРЫ

ДЫННААРЫН ХЫНААРЫ, ОКТАГ КЕЗЕКТЕРИ, АШТАП АРЫГЛААР ХЕРЕКСЕЛДЕР

audiale

Долгаңар!

8(906)9988887

8(913)3507239

Кызыл хоорай, Бухтуев кудумчузу, бажың 14/1, кабинет 7

audiale.ru

Кадык дыннаашкын төвү Аудиале

«Ритм» КХН, ОГРН 5157746004576, Москва, Летниковская кудумчузу, бажың 11/10. Айыттыг бараннарның чогуур шынарын бадыткап турар документилери бар. Ук барааннарны РФ-тин девискээринге садып-саарары чөлшээреттинген.

АППАРАТ ТААРЫШПАЙН БАРЫП БОЛУР, ЫНЧАНГАШ СПЕЦИАЛИСТИҢ СҮМЕЗИН АЛЫРЫ ЧУГУЛА

Вашу рекламу прочтет вся Тува на страницах газеты «ШЫН».

«ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики. Т: 2-18-10.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации Бальчима Дозур-оола Петровича о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для сельскохозяйственного использования, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, 840 метров от с. Булун-Терек, местечко «Аймырлыг», поле № 1, с общей площадью 54889 кв. м. с кадастровым № 17:14:0701007.17.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул. Советская, д. 40, с кадастровым номером 17:14:0201009:316, с общей площадью 1500 кв. м., разрешенное использование для индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня

опубликования и размещения необходимо письменное заявление по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Булун-Терек, ул. Шивит-оол Кыргыс, д. 1 «в», с кадастровым номером 17:14:0000000:1 «в», с кадастровым номером 17:14:0000000:1 «в», с общей площадью 1500 кв. м., разрешенное использование для индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо письменное заявление по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района

Х.П. КЕНД

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ
на «КамАЗе». Гравий. Песок. Глина. Отсев. Щебень. Уголь. ОГРН 314171924100018
Тел. 8-923-266-18-88

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ:
«ГАЗель-Некст», (термобудка, 2т.) по городу и за Саяны. Грузчики.
Тел. 8-905920-2290 Андрей

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ:
«Хино» (3 т., будка) по городу и за пределы. Есть грузчики.
Тел. 8-923-263-3618, 8-983-593-4967

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ:
4,8 т., 25 куб.м. Межгород; 1,5 т. по городу Плотников С.В. Тел. 8-923-265-9802, 8-983-368-5054

Бригада «Авырал». СТРОИМ ДОМА, БАНИ, гаражи, евро-ремонт, гипсокартон, панели, ламинат, заливаем фундаменты. Качественно, в срок. Оплата по договоренности. Тел. 8-929-315-5748, 8-905-920-5748

БУРЕНИЕ СКВАЖИН на воду ОГРН 316171900058300 Работаем круглый год 8-913-356-7502 Кредитование через АО ОТП Банк, АО «АльфаБанк»

БУРИМ СКВАЖИНЫ на воду. Выезд в районы. Т. 8-923-549-70-20
ОГРН 311171925600012

Вавилин этпээнде 12 соток чер садып турар, 180 муң рубльга. Харылзажыр тел. 8-923-268-8225, 8(39422)2-85-56

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: легковой фургон от 300 р., грузовой от 500 р. — ПЕРЕЕЗДЫ, ГРУЗЧИКИ, длина борта до 5 метров.
Тел. 8-923-264-0440

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: по городу и районам. Грузчики.
Тел. 8-929-316-4271

КУПЛЮ ЯПОНСКОЕ АВТО в любом состоянии, после ДТП, проблемные, неисправные.
Viber, Whatsapp 8-913-445-3999

КХН Кызылдың чер өрүмнээр компаниязы КУДУКТАРНЫ КАЗЫП КЫЛЫП ТУРАР. Кожууннарже үнүп турар. Тел 8-923-266-6104, 8-913-347-0005
ОГРН 311171925600012

Кызыл хоорайда Дружба 55-те дыштанып хонар Хостел ажилдап турар. Иштинде телевизор болгаш амгы үениң чымчак орунлары бар. Паспорттуг болур. Чаңгыс орунун өртээ — 400 рубль. Харылзажыр телефону 8-923-262-6180.

Набираю группу монгольского языка. Тел. 8-923-543-9383

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка портретов, фотокемика, установка. Правый берег, пер. Саянский, 23.
Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Русфинанс Банк
Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ комплектация на дома, бани, гаражи (стены наружные и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша); по индивидуальным размерам. Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы.
Тел: 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып турар.
Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

Бетон, тууибу, пиломатериалдар, цемент дээрбектери, ФБС блоктары, коопшлар садып турар. Телефон: 83942240572, 89232619924.

Хуу чуртталга бажыңы тудуп алырыңа ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН садып турар.
Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ХОЙ ДҮГҮН улуг өртөкке хүлээп ап турар Мира 13. ГОРПО База РПС чанында 9 дугаарлыг газельдің сөөлгү доктаамы.
Тел. 8-923-540-5491

ЧЫЛГЫНЫҢ ХЫЛЫН (чел, кудуруктарын) эки өртөкке садып ап турар бис.
Тел. 8-913-343-6677.

Чоокку Каа-Хемд
Университетская
кудумчузунда улу

девискээрлиг,

огородтук

БАЖЫҢНЫ

САДЫП тур мен.

Тел: 8-923-014-894

Телевирлиг үндөзүн парлаг

КУПЛЮ АВТО

по выгодной цене

Тел.

8-923-385-7007

солунуң сайтыңы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10905 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3585

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, С.С. Кужугет, А.А. Лагзы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилер-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш кедээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Култура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол, корр. А.Д.-Б. Түлүш).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачы.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккэн. Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаг (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакцияның туруктуу дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы: график өзүгүр — 21.00, көрөк кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефоне дотар.